

Zamenhof la Egipta: Promeno tra kultura memoro

Nicola Reggiani

The contribution discusses a possible relationship between some aspects of the ethical and philosophical background of Esperanto—the international language created by L.L. Zamenhof—and the religious framework established by ancient Egyptian pharaoh Akhenaten. This connection may have been made possible by Zamenhof’s affinity with Freemasonry, which notoriously grounded on ancient Egyptian concepts.

Keywords: Esperanto, homaranism, Akhenaten, freemasonry.

1. Enkonduko

La titolo de mia kontribuo¹ estas eksplicite kaj provokeme rilata al la revolucia eseo de Jan Assmann titolita *Moses the Egyptian* (1997), en kiu la fama egiptologo prezentis la koncepton de kultura memoro por analizi la egiptan religian influon sur la evoluon de la hebrea monoteismo. Tia ideo ne estis nova. En 1788, Karl Leonard Reinhold, profesoro de filozofio ĉe la Universitatoj de Jena kaj Kiel, publikigis *Die Hebräischen Mysterien*,² monografion en kiu li argumentis, ke la origina kerno de la hebreo-kristana monoteismo estis malgranda derivado de la egipta saĝeco, rivelita de Moseo al la Hebreoj - kaj fakte Assmann konfesis, ke li inspiriĝis el la paĝoj de Reinhold. La fundamentoj de ĉi tiu tre larĝa kultura diskurso agas kiel fundamentaj turnopunktoj en la kultura historio de mediteraneaj civilizacioj: la religia ‘revolucio’ de Akenatono, la ‘heretika faraono’ kiu anstataŭis la tradician egiptan politeismon

¹ Mi dankas Davide Astori por ĉi tiu nova ebleco re-legi interkulturajn kaj interlingvajn problemojn el iafoje privilegiita perspektivo de antikva historiisto (vojon, kiun mi komencis antaŭ kelkaj jaroj kaj kiun mi volonte sekvas kiam eble) kaj por la materialoj pri Esperanto, Homaranismo kaj libera pensado, kiuj formas la skeletonon de ĉi tiu kontribuo, kiu estis prezentita itale ĉe la konferenco “Esperanto kaj Libera Penso je 100 jaroj de la morto de la Majstro Zamenhof,” okazinta en la Kastelo de Domagnano, San-Marino, la 24-an de aŭgusto 2018. Mi ankaŭ estas dankema al Federico Gobbo por la ebleco publikigi ĝin en tiu ĉi gravan kuntekston en honoro de Fabrizio Pennacchiotti, kies profunde erudiciaj kaj penetraj analizoj pri ambaŭ semidaj lingvoj kaj Esperanto agas kiel iu speco de ideala referenco por mia nuntempa provizora atako inter antikva Egiptio kaj la kreo de Zamenhof.

² Lastatempe republikigita en komentita itala eldono: Reinhold (2011).

per kulto de unika dio, Ateno, la “sunradio,” en la mezo de la 14-a jarcento a.K.;³ la etika universalismo kiu—post li kaj sen li—disvastiĝis en la ramesida epoko en restaŭrita egipta religio; la egipta edukado—se ne la origino—de Moseo laŭ *Ekzodo 2* kaj sekvaĵoj (li estas nomata “Egipto” ĉe 2,19) kaj en *Aĝoj 7* (“li estis edukita en ĉia saĝeco fare de la Egiptoj;” Moro 2011 a, b).

Kion ĉi tio havas rilaton kun L.L. Zamenhof, la kreinto de Esperanto? Unue, la judismo: oni konas la fortegan influon de la juda kultura matrico sur Zamenhof, la pola okulisto kiu trovas la kialojn de sia interlingva kaj transkultura projekto precize en sia propra kondiĉo kiel elradikiĝinta kaj svagemigranta Judo. Tio videblas en la fakto ke Esperanto, la universala lingvo kiu povas unuigi ĉiujn aliajn naciajn lingvojn, deziras rekonstrui la originalan unulingvismon de la homaro diserigita kaj rompita fare de Babelo.⁴ Tamen, la vidpunkto de Zamenhof estas tio, ke la reveno al unu sankta lingvo ne signifas por la Judoj la revenon al la hebrea, sed ion universalan, konsentan kun la spirito kiu karakterizas la transiron de la progresema optimismo de la 19-a jarcento al la tragedioj de la Mallonga Jarcento (Astori 2016b). Tial la hebreisimo signifas simple la superpaŝon al la radikoj de homa socieco. Per la lingvo, Zamenhof volis restarigi tutan sistemon de ‘homaj’ (homaranismaj) valoroj, unue inspiritaj de Rabbi Hillel,⁵ formitaj per la konceptoj de *reciproka frateco*, *egaleco* kaj *justeco*, egalecigante la kredojn de ĉiuj homoj, kun la espero plenumi universalismon kiu alportu pacon, prosperon kaj bonfarton al la tuta homaro. En la *Plena Ilustrita Vortaro* de 1970, homaranismo estas difinita kiel “doktrino postulanta ke ĉiu consideras kaj amas la homojn de ĉiu nacio kiel siajn fratojn” (Waringhien

³ Pri Akhenaten kaj ties religiaj okazaĵoj, vidu ekzemple Aldred (1996) kaj Hornung (2001a), el kiuj ĉiuj referencoj kaj tekstoj menciitaj kaj citas poste estas prenitaj.

⁴ Vd. ankaŭ Astori (2009, 2016a, 251-62, kaj nun 2019b) kun antaŭaj literaturoj.

⁵ Rabbi Hillel, kuracisto de Hebreismo ĉe la rando de la komuna erao, proponis malferman koncepton de la Leĝo, kiu—laŭ fama anekdoto—povas esti resumita per la aforismo “ne faru al via proksimulo tion, kion vi ne deziras por vi mem,” tiom simila al la iom poste evangelia devizo. Sekvante la kernaĵon de Hillel-analizo, la juna Zamenhof—ankoraŭ forte interesita pri la juda demando kaj, laŭ Gobbo 2005, rekonante en Hillel mem la plej veran esencon de monoteismo, vidu *Talmud Shabbat 31a*—proponas skeletan, malferman kaj universalan religion, malsaman disde la malnova religio de nacia karaktero. Li pensis, ke la ritualoj povas esti konservataj, ĉar ili plifortigas la partoprenon de la popolo, sed nur se ili ekskludas ĉiun dogmatismen. Zamenhofaj principoj en lia Hilelisma fazo povas esti resumitaj jene: (1) ni sentas kaj perceptas la ekzistadon de la plej alta Forto, kiu regas la mondon, kaj ni nomas tiun forton “Dio;” (2) Dio metis siajn leĝojn en la koron de ĉiu homo en la formo de la konscienco; tial vi ĉiam devas obeadi la voĉon de via konscienco, ĉar tio estas la voĉo de Dio, kiu neniam silentas; (3) La esenco de ĉiuj leĝoj donitaj al ni de Dio povas esti esprimata per la moto: amu la proksimulon kaj konduku kun aliaj, kiel vi deziras, ke ili kondutos kun vi. Kiam Zamenhof publikigis *Hillelismo* (Gillelizm. *Proekt reŝenija evrejskogo voprosa*, Varsovio, 1901; reeldono en Esperanto far A. Holzhaus, *Hilelismo: projekto pri solvo de la hebrea demando*, Helsinko, FES, 1972), la broŝuro en kiu li priskribis “projekton por solvi la hebrean demandon,” baldaŭ anstataŭita de Homaranismo, li elektis la pseŭdonimon Homo Sum, sendube rememorante la faman frazon *Homo sum, humani nihil a me alienum puto* el Terencio, t.e. *Heautontimorumenos* (verso 77). Pri Hillelismo vd. Moramarco 2018.

1970, s.v.).⁶ La *internacia lingvo* estas konceptita nur kiel rimedo por atingi tiun ‘sanktan’ celon:⁷ superi ĉian naciismon, partikularismon kaj diskriminacion, revivigi universalan, religian kaj moralecan lingvan fundamenton por la tuta homaro (Astori 2008a/b, 2011a/b, 2016, 203-49, 2017; Astori-Gobbo-Minnaja-Silfer 2009).

2. Framasonismo kaj Egiptujo

Tia ŝtuparo de valoroj ĉiam estis konsiderata intime framasona.⁸ Moderna (‘spekula’) Framasonado, naskiĝinta komence de la 18a jarcento—la jarcento de la Klerismo—kiel defendanto de libera pensado, etika-spirita progreso, kaj universala fratiĝo, estas klare fondita sur serio de ritualoj de forta biblia gusto: la arĥitekta simbolismo de la Templo de Salomono; la legendo pri Hiram Abif, la majstro-masoniston murditan de siaj tri helpantoj pro liaj arto sekretaj; ezoterika historio elvenanta ekde Adamo.⁹ Tamen, eĉ en tiu ĉi okazo, la hebreaj radikoj disvastiĝis en pli vasta kadro, kiu trovas multajn korespondojn en la penso de Zamenhof. Efektive, estas fortaj similecoj inter la *Dogmoj de la Homaranismo*, lanĉitaj de Zamenhof en 1906,¹⁰ kaj la *Old Charges* de Anderson,¹¹ fundamentaj tekstoj de la framasona institucio.

⁶ Interese, la nova versio de la aŭtoritata vortaro, publikigita en 2002, enkondukas eksplikitan referencon al Zamenhof, nomante ĝin “politika-religia doktrino.”

⁷ Pri la koncepto de ‘sankta’ en la penso de Zamenhof, vd. Astori-Reggiani (2012, n-ro 5).

⁸ Pri la rilatoj inter la pensado de Zamenhof kaj Framasonado vd. Astori (2008b, 2010a/b), kaj nun la ampleksan studon de Gamba (2017), en kiu ankaŭ estas kolektitaj la ĉefaj koncernaj tekstoj. Plej rimarkinda estas la konstituigo, en 1905 en Bruselo, de la *Universala Framasona Ligo*, kiu kombinas la idealajn misiojn de Esperanto kaj Framasonado. En 1930, en Parizo, ĝi eldonis fondecan libreton titolitan *La Ligue internationale des francs-maçons: son but et son activité*. Vd. nun ankaŭ Marti 2003. Pri la revivigo de universalismaj temoj de Framasona Esperantismo, vd. ekzemple ankaŭ Moramarco (1995, 354-5) kaj Reggiani (2016).

⁹ Por historiaj kaj kulturaj referencoj pri la franca framasonado vd. ekzemple Clavel (1843), Jacq (1998), Di Bernardo (2002), Jacob (2006), kiuj estis miaj ĉefaj fontoj por la jenaj argumentoj.

¹⁰ Ili aperis en la februara 1906-a eldono de *Ruslanda Esperantisto* sub pseŭdonimo, tuj konfigurate sin kiel unu el la plej kontestataj tekstoj de Zamenhof.

¹¹ La *Konstitucioj* de Anderson estas la fundamentaj dokumentoj de moderna Framasonismo. Ilia elpensado okazis en la fermenta socia kaj politika kunteksto, kiu antaŭis kaj akompanis la fondadon de la Granda Loĝio de Londono en 1717. La *Konstitucioj*, publikigitaj en 1723, konkludis la transformon de la ‘operaciantaj’ loĝioj, tradicie ligitaj al praktika laboro, startis eĉ antaŭ 1717: adoptante la sistemon de tiuj novaj reguloj la identeco de la nova institucio difiniĝas kaj legitimiĝas, agnoskante la utopiajn postulojn por nova societeco (en la senco de asocio), kiu trovos eĉ pli decidan subtenantojn sur la alia flanko de la Kanalo, kelkajn jardekojn poste. Ekis nova fazo en la historio de la Framasonado: per la Granda Loĝio, estas agnoskita la reguleco de la aliĝantaj loĝioj; per la difino de la *Kargoj*, estas difinita la identeco de la Framasonado interne kaj eksterne de la framasona spaco. La *Konstitucioj*, fakte, difinas la regulojn kaj principojn per kiuj iu framasona institucio povas esti konata kiel legitima. Per tiaj identecaj konotacioj kaj propra serio da klerismaj kaj utopiaj aspektoj, la framasona ordo rapide disvastiĝis

Framasonado nin gracie kondukas al Egiptujo, precipe al tiu kultura substrato, kiu—denove, ne hazarde—estis postulita por Hebrea kulturo kaj religio ekde la 18-a jarcento. Fakte, nova Egiptofilio kaj Egiptomano, kiu atingis sian kulminon kun la ekspedicio de Napoleono (1798-1801) en Egiptujo kaj la sekva restarigo de la majesta faraona civilizo, ekis trarompi la unuajn grandajn kanvasojn de la perditaj saĝoj de antikva Egiptujo, ankoraŭ tiam atingitaj per la hermetismo de la malfrua antikveco kaj la Renesanco (Hornung 2001b, *passim*). Jam en 1678, Ralph Cudworth, anglikana pastro, reĝa profesoro de la hebrea ĉe la Universitato de Kembriĝo, platona filozofa kaj pro-republikano, publikigis *The True Intellectual System of the Universe (La vera intelekta sistemo de la universo)*, kiu altigis spiritismon kontraŭ ateismo kaj determinismo, kaj rekonis la egiptan teologion kiel la fonton de naturisma panteismo, kiu superas la specifaĵojn de la historiaj religioj, ĉefe la monoteismoj, al unua, universala monoteismo. Lia samkuntextano John Spencer iris la saman vojon, kredante je la transdono de la egiptaj tradicioj al la hebreoj tra Moseo. Fakte, ĝuste tra la debatoj pri panteismo—sub la signo de la moto *hen kai pan*, “unu kaj tuto”—ekaperis en la germanaj intelektaj rondoj de 1785 (inter ĝiaj plej entuziasmaj subtenantoj, Friedrich Heinrich Jacobi kaj Gotthold Ephraim Lessing), Reinhold, mem framasono, kiu reakiris Egiptujon kiel fonton de juda mistikismo kaj okcidenta okultisma saĝeco, kiu fine fariĝis religio de racio. Precipe, tiam diskutindas la religia nocio de universalismo, kiu efektive estas rekonata en la Ramesida Epoko kiel parta reago al la ‘herezo’ de Akenatono. Pro la daŭre staranta forteco de la universalismo en la framasona movado, multaj pensantoj teorie diskutis la mitojn kaj mistikajn egiptiajn originojn de la Ordeno, kaj en la fino de la 18-a jarcento Egiptujo fariĝis la utopio de la klerisme lumigitaj framasonoj (Jacq 1998, 25-36).¹² Kiel rezulto, en 1747/8, Raimondo di Sangro, Princo de Sansevero,¹³ fondis “Egiptan

en Eŭropo (adaptita kaj tradukita de Romeo 2000). Vd. ankaŭ Santoro (2003). Nova itala versio estis publikigita kiel Anderson (2000).

¹² Intriganta hipotezo—ne pli malprobable ol aliaj—serĉas la originojn de la ‘operaciaj’ framasonaj korporacioj kaj de la legendo pri Hiram Abif en la komunumo de la laboristoj de la Egipta vilaĝo Deir el-Medina, kie loĝis la konstruistoj de la faraonaj tomboj.

¹³ Je la komenco de 1751—kvankam la frontispico portas la daton de la antaŭa jaro—eliris el la privata presejo de la Princo de Sansevero kontestata libro. Fakte, tia libro vekis miregon kaj konfuzon, pro sia tipografia kaj enhavo-malnormalo. Ĝia aŭtoro estis la sama Raimondo di Sangro, kiu publikigis ĝin kun la aprobo de la *Accademia della Crusca*, sub la titolo *Lettera Apologetica dell'Esercizio Accademico della Crusca contenente la Difesa del libro intitolato Lettere d'una Peruana per rispetto alla supposizione de' Quipu scritta alla Duchessa di S**** e dalla medesima fatta pubblicare* (“Apologeta Letero de la Ekzercita Akademiano de la Krusca enhavanta la Defendon de la Libro Titolita Letero de Perua kun respekto al supozo de la Kvipus skribita al Dukino de S**** kaj publikigita de la sama”). Formale, ĝi estas amuza apologio de la efikeco de antikva skribosistemo de la Perua Inkoj, adresita al dukino amikino de li kaj inspirita de la lastatempa publikigo en Parizo de *Lettres d'une Péruvienne* (1747) de Françoise de Graffigny, leterŝanĝa romano de ekzotika gusto. Ties protagonisto, laŭ ĝia aŭtoro, skribis kelkajn el siaj leteroj per la sistemo de la kvipus. En tiu kompleksa verko, densa de notoj, referencoj kaj citaĵoj, Sansevero promociis la panteisman vorton reskribitan tra la tekstoj de John Toland, la neceso de libera pensado, ne tre ortodoksajn teoriojn pri la origino de la mondo,

Riton” en la loĝejo *Perfetta Unione* (“Perfekta Unuiĝo”) en Napolo. Tia loĝejo kaj rito gastigis la nekapteblan Grafon de Cagliostro, la aventuriston Giuseppe Balsamo, kiu vojaĝis tra Eŭropo en la fino de la 18-a jarcento, kaj fondis framasonajn cirklojn de “Egipta Rito,” plej notinde la Parizan loĝejon *Arc-en-Ciel* (“Arko en Ĉielo,” tio estas ĉielarko), datita 1784. Tuj poste, Mozart eternigis la framasonan Egiptujon muzike, per sia *Magia fluto*, datita 1791 (Jacq 2006). En 1815 iu eksnapoleona oficisto, Marc Bédarride, estante li mem judo, fondis la “Riton de Misraim”—fakte jam lanĉitan en Italio, eble en Venecio, antaŭ dek jarojn. Tuj poste, la filo de alia eksnapoleona oficisto, Jacques-Étienne Marconis, reverkis ĝin kiel “Rito de Memphis” en 1839. La du ritoj estos unuigitaj, aŭ en 1881 fare de Giuseppe Garibaldi, aŭ en 1923 fare de Marco Egidio Allegri, en Venecio, depende de la diversaj tradicioj.¹⁴

3. Kvar paraleloj inter Akenatono kaj Zamenhof

Oni revenu al Zamenhof kaj lia universalisma judismo. Li tiom proksimiĝis al la framasonaj idealoj, ke lia aliĝo al framasonado estas ofte supozata. Plue, estas kelkaj rimarkindaj kontaktpunktoj kun la universalisma religia filozofio disvolvita en Egiptujo, post la iniciato de Akenatono kaj lia kulto al la suna disko unue, poste laŭ la linioj de la Ramesida Epoko kiel reago al la antaŭa. En la sekvanta punkto, mi substrekos la ĉefajn paralelajn ecojn.

Unue, estas rimarkinda la naturo de la nova suna religio de Akenatono, kiu estas forte profeta. Aten ne rekte parolas al la homaro, sed li faras tion tra sia filo, kiu estas la Faraono. Tial, la filo de Aten estas lia sola mediisto, kaj ĝi reprezentas universalisman mediacion, sed tre personigitan. Sen ia dubo, estas suba religia-profeta inspiracio en la komenca entrepreno de Zamenhof. Fakte, liaj fermaj vortoj de lia publika parolado ĉe la unua Universala Kongreso en Boulogne-sur-Mer estas: “Baldaŭ komenciĝos la laboroj de nia kongreso, dediĉita al vera fratiĝo de la homaro. En tiu ĉi solena momento mia koro estas plena de io nedifinebla kaj mistera, kaj mi sentas la deziron faciligi la koron per ia preĝo, turni min al iu plej alta forto kaj alvoki ĝian helpon kaj benon. Sed tiel same kiel mi en la nuna momento ne

homo kaj skribado, la malamikecon kontraŭ la enmiksiĝo de la Eklezio kaj la enkonduko de la Inkvizicia Tribunalo en la Regno de Napolo. Citante Bayle, d’Argens, Swift, Pope, Voltaire, anglajn deistojn kaj membrojn de la tiel nomata radikala Klerismo, Sansevero senhezite metis sin en la sekvon de la antitradicia eŭropa kulturo. La Kongregacio de la Indekso pri malpermesitaj libroj kondamnis tiun verkon en 1752 kiel infektitan per “pernicioza pesto,” kaj konfirmis la malpermeson en 1754, post kiam la aŭtoro provis—per sendo de peto al la Papo—pravigi siajn argumentojn, deklarante, ke ili estis skribitaj por la celo de ironio (<http://www.museosansevero.it/lettera-apologetica>).

¹⁴ Interesataj legantoj povas trafolumi la jenajn retpaĝojn, skribitajn en la itala lingvo: *Antico e Primitivo Rito Orientale di Misraim e Memphis*: <http://misraimmemphis.org>; *Grande Oriente Egizio di Memphis e Misraim*: <http://ritodimemphismisraim.com>; Rito Egizio Tradizionale (Sovrano Gran Santuario di Heliopolis sedente in Napoli): <https://ritoegiziotradizionale.it>.

estas ia naciato, sed simpla homo, tiel same mi ankaŭ sentas, ke en tiu ĉi momento mi ne apartenas al ia nacia aŭ partia religio, sed mi estas nur homo. Kaj en la nuna momento staras inter miaj animaj okuloj nur tiu alta morala Forto, kiun sentas en sia koro ĉiu homo, kaj al tiu ĉi nekonata Forto mi turnas min kun mia preĝo.”¹⁵

Sube ni vidos la plej gravajn similajn ecojn inter la preĝo de Zamenhof kaj la Himno al la Suno de Akenatono. Tia forte profetaĵa karaktero facile povus konduki al fenomenoj ĉirkaŭ la kulto de personaĵo. Ekzemplo estas la propono celebri la naskotagon de Zamenhof kiel universalan Esperantofeston. Notinde, tio estas io, kion li mem poste malaltigis, kvankam ne tute kondamnante ĝin: “La ideo per si mem ŝajnas al mi bona, sed mi ne povas aprobi la proponon, ke por tiu ĉi festotago oni elektu mian tagon de naskiĝo.”¹⁶

La dua paralelo inter Akenatono kaj Zamenhof ankaŭ estas tre forta. Fakte, Akenatono prezentis sin ne nur kiel profeto, sed ankaŭ kiel Majstro: la religio de Aten estas la “instruo” (*sebit*), kiun la Faraono komunikas rekte al la koro de siaj subuloj, sen iu perado de teologiaj traktatoj. Tia elemento estas ankaŭ tre forta ekde la fruaj tagoj de la Esperanto-movado, kiam Zamenhof estis nomata la Majstro (Astori-Reggiani 2012, #54, kaj Reggiani 2016 pri la eduka potenco de Esperanto). Fakte, *Majstro* estas la alnomo uzata de la esperantistoj por montri respekton al la kreinto de la lingvo internacia, malgraŭ lia propra malvolo. Tio estas klara signo de kvazaŭ-hagiografia respekto. Interese, la timo pri troa atento al lia personaĵo elmontriĝas tre klare el la propraj vortoj de Zamenhof, ekzemple en la Parolado tenita antaŭ la 8-a Universala Kongreso de Esperanto en Krakovo, la 11-a de aŭgusto 1912: “Mi petas vin, ke de la nuna momento vi ĉesu vidi en mi ‘majstron,’ ke vi ĉesu honori min per tiu titolo. [...] Nomu min per mia nomo, nomu min fondinto de la lingvo, aŭ kiel vi volas, sed mi petas vin, ne nomu min plu ‘majstro’, ĉar per tiu morale tro liganta nomo vi malliberigas nian aferon (Zamenhof 1929: 408-409).”

La tria paralelo kongruas kun la aliaj. Akenatono promociis ikonografian ideon de la ‘familio’ de la Faraono, prezentatan en ĝia ĉiutaga intimeco kiel simbolo de amo, kiu devus esti prenita kiel ekzemplo

¹⁵ Zamenhof (1929); vidu sube por tiu preĝo. La ideo de Zamenhof ofte estis konsiderata kiel sankta misio, tiel ke la anonima verketo titolita *La Biblia Profeto Cefanjahu antaŭanoncinta Esperanton*, publikigita en 1910 en Parizo, argumentis, ke *Sofonias* 3,9 profetis la alvenon de Esperanto. Laŭ Maimon (1977), tiu interpreto povis esti aŭtorigita de Nahum Slouschz, profesoro de juda literaturo ĉe Sorbono. La rilato inter Esperanto kaj profetaĵo estis menciita de la rabeno Saphro ĉe la kongreso de Berno en 1913; vidu *The Australian Esperantist* (sep./okt. 1961: 149), kaj *Israela Esperantisto* (n-ro 59, dec. 1976: 13).

¹⁶ Letero de 1906 (Zamenhof 1929: 24). Liaj rekomendoj estis abunde malrespektitaj, kaj eĉ hodiaŭ, en la tuta Esperanto-mondo kaj pli, la Zamenhofa tago estas festata la 15-an de decembro. Estas rimarkinde, ke en 2009 Google dediĉis la ĉiutagan Doodle (dudlo) al li: <https://www.google.com/doodles/150th-birthday-of-il-zamenhof>. La propono estis farita de Gobbo per retmesaĝo al la gugla teamo malantaŭ la dudloj, en kiu estis tiam esperantisto (persona komuniko de Federico Gobbo).

por la tuta mondo. Analoge, la Esperanto-frateco kondukas al la kreo de la koncepto de “rondo familia.” Tio estas la koro de la revo esprimita en la kvina strofo de *La espero*, la poemo de Zamenhof, kiu finfine iĝis oficiala himno de la Esperanto-movado: “Sur neŭtrala lingva fundamento, / komprenante unu la alian, / la popoloj faros en konsento / unu grandan rondon familian.” La himno estas esprimo, kiu montras la unuecon de celoj de la Esperanto-komunumo, bazita pli firme je komunaj sentoj ol ia komuna kulturo. Sur la sama fundamento, estas la esprimo ‘samideanoj,’ “partoprenantoj de la sama ideo,” kiuj, unuigitaj kiel fratoj, engaĝiĝas nutri la Esperanto-idealon kaj fari la mondon partopreni ĝin (Rašić 1994; Astori-Reggiani 2012, #75). Tio ne estas plu la familio de la profeto, sed ĝia etendaĵo al la tuta homaro.

La kvara kaj lasta paralelo troviĝas en la koncepto pri hejmo. Fakte, Akenatono fondis novan ‘idealan urbon,’ *Aĥetaten* (“Horizonto de Aten,” nun Tell el-Amarna), por esti la administra ĉefurbo kaj religia centro. Aliflanke, *Esperantujo*, la hejmlando de Esperanto, estas ideala kaj senmateria: “Kiel la antikvaj Hebreoj tri fojojn ĉiujare kunvenadis en Jeruzalemo, por vigligadi en si la amon al la ideo monoteisma, tiel ni ĉiujare kunvenas en la ĉefurbo de Esperantujo, por vigligi en ni la amon al la ideo Esperantisma. Kaj tio ĉi estas la ĉefa esenco kaj la ĉefa celo de niaj kongresoj” (Zamenhof 1929: 377. Vd. Astori 2011a and Astori-Reggiani 2012, #59).

4. Ĉu nur koincidoj inter la kreema universalismo de Aten kaj la internaciismo de Zamenhof?

Komprenoble, la supre menciitaj eksteraj aspektoj povus esti mera evoluaj konverĝoj. Tamen, estas la interna strukturo de la filozofio de Zamenhof, kiu montras la plej severajn paralelojn kun la religio de Akenatono. La lasta havis Aten ĉe ĝia propra centro, la Sunon kiel puran ‘Lumon,’ fonton de ĉiutaga vivo kaj eterna kreema ago. Ĉiu kosmologio, ĉiu aparta mitologio, eĉ la tradicia koncepto de la Monda Subteraĵo estis subvertita per la percepto de unu dia, energian, nekonatan Potencon, kiu tenas la tutan mondon kaj donas al ĝi la vivon ĉiutage kaj sen distingo, por kiu ĝi devas esti venerata de ĉiuj, senkalkule de ajna distingo. Tia koncepto estus realproprigita kaj evoluigita, kontraste al Akenatono, de la sekvantaj reĝoj de la Ramessida dinastio, en speco de universalisma panteismo.¹⁷

¹⁷ “After Akhenaten, and clearly as a result of the impression made by his monotheistic attempt, there was further thinking about the ‘one,’ as attested above all in hymns of the Ramesside Period. In this thought, the entire cosmos becomes a manifestation and a revelation of the ‘one,’ which is now a cosmic god who is sun and moon, sky and netherworld, water and air, who holds space and time in his hands, and who is also a recourse for individuals in need. This god is thus more comprehensive than Akhenaten’s Aten, and though he leaves room for all the other gods, he is also paramount over them all while concealing his own essence from them. As a papyrus in Leiden formulates it, “He is more distant than the sky, / he is deeper than the netherworld. / No god knows his true form, / his image is not unfolded in the writings, / one teaches nothing

Tiaj aspektoj elmontriĝas precipe en la unua strofo de la *Preĝo sub la verda standardo* de Zamenhof, (de nun: Preĝo), deklamita fine de lia publika parolado ĉe la unua Universala Kongreso de Esperanto, menciita antaŭe. Kiel la suba teksto klare montras, la aŭtoro uzas la universalan bildon de la Granda Arkitekto de la Universo, la supran enton konatan de la framasona filozofio:¹⁸ “Al Vi, ho potenca senkorpa mistero, / fortego, la mondon reganta, / al Vi, granda fonto de l’ amo kaj vero / kaj fonto de vivo konstanta, / al Vi, kiun ĉiuj malsame prezentas, / sed ĉiuj egale en koro Vin sentas, / al Vi, kiu kreas, al Vi, kiu reĝas, / hodiaŭ ni preĝas.” La grandioza alteco, la potenca lumo, la universala karaktero kaj la vivdonanta energio de tiu suprema ento estas precize la samaj temoj, kiujn traktas la unua strofo de la Himno al la Suno, verŝajne komponita de Akenatono mem kaj incizita sur la roka tombo de Aja, kiel transskribita de Urbain Bouriant kaj unue publikigita de James Henry Breasted en 1895: “Mirinde vi brilas / super la horizonto de la ĉielo, / vi vivanta suno, / kiu determinas la vivon! / Vi leviĝas de la oriento / kaj plenigas ĉiun landon per via beleco. / Mirinde, grandioze kaj radiante, / alta super ĉiuj landoj de la tero.” La fino de la himno streĉas la nekonatan karakteron de Aten, kaj tio same okazas en la versoj de Zamenhof: “Kaj ne estas iu, kiu konas vin / krom via filo Neferkheprure Uanre [t.e. Akenatono] / kiun vi permesis koni vian eston kaj vian forton.”

Oni povas identigi pli da koincidencaj. La kreema universalismo de Aten (“Viaj radioj ampleksas la popolojn / ĝis la limo de ĉio, kion vi kreis”) reflektiĝas en la internaciismo de Zamenhof: “Al Vi ni ne venas kun kredo nacia / kun dogmoj de blinda fervoro: / silentas nun ĉiu disput’ religia / kaj regas nun kredo de koro. / Kun ĝi, kiu estas ĉe ĉiuj egala, / kun ĝi, la plej vera, sen trudo batala, / ni staras nun, filoj de l’ tuta homaro / ĉe Via altaro.”

certain about him.” The Ramesside theologians saw or suspected the concealment of the ‘one’ behind the visible, polymorphic cosmos, and behind the divine world as well” (Hornung 2001a: 92).

¹⁸ Kiel ebla paralelo, mi nur aludas la malfermaĵon kaj fermaĵon de la invokoj de la verkoj de la Ĉambro de la 4a grado de la Rito de Memphis kaj Misraim (supozeble nehazarde): “Supera Potenco, kiu estas alparolata sub diversaj nomoj kaj kiu regas per si mem, ĉiopova kaj neŝanĝebla patro de la naturo, fonto de la lumo, suprema leĝo de la universo, ni petegas vin. Akceptu, ho Granda Kreinto de la mondoj, la homaĝon de nia amo, de nia estimado kaj de nia kulto. Ni klinas nin antaŭ la eternaj leĝoj de via saĝeco, indulgu nin gvidi niajn verkojn, lumigu nin per via lumo, dissolvu la mallumon, kiu kaŝas la veron, kaj permesu al ni ekvidi iom el la perfektaj planoj de tiu saĝeco, per kiu vi regas la mondojn, por ke, pli kaj pli meritas vin, ni povu festi per senfinaj himnoj la universalan harmonion, kiun via prezenco donas al la naturo.” “Granda Kreinto de la mondoj, kiu estas alparolata sub diversaj nomoj, kaj kiu regas per si mem, ĉiopova kaj neŝanĝebla patro de la naturo, fonto de la lumo, suprema leĝo de la universo, ni salutas vin. Plenaj je dankemo pro via boneco, ni dankas vin momente de interrompado de niaj taskoj, kiuj havas neniun celon krom la gloron de via nomo kaj la avantaĝon de la homaro. Ni petegas vin ĉiam atenti viajn filojn, forpreni la fatalan velon de senpereco el iliaj okuloj, lumigi iliajn animojn, permesi al ili ekvidi iom el la perfektaj planoj de tiu saĝeco, per kiuj vi regas la mondojn, por ke, merite al vi, ni povu kanti per senfinaj himnoj viajn mirindajn verkojn, kaj festi en eterna koruso la universalan harmonion, kiun via prezenco ĵ?donas al la naturo. Gloro al vi Sinjoro, Granda Kreinto de la mondoj, gloro al via nomo, gloro al viaj verkoj!”

La kreema forto de mondo, kiu unuiĝis en sia diverseco, estas esprimita eĉ de la lingva vidpunkto en la sekvanta strofo de Akenatono: “Kiom multaj estas viaj verkoj, / kiuj kaŝas sin de la okuloj, / vi unika dio, de kiu nenia egalulo ekzistas! / Vi kreis la teron laŭ via deziro, per vi mem [...] / La fremdaj landoj de Sirio kaj Nubio, / kaj la lando de Egiptujo kune kun ili, / vi metis tie, kie ili restas kaj vi zorgas pri iliaj bezonoj, / ĉiuj havas nutraĵon kaj la limo de ilia ekzisto estas establita. / La lingvoj estas malsamaj en la diskursoj / kaj tiel same estas la trajtoj; / la haŭtkoloroj estas malsamaj, ĉar vi distingas la popolojn. [...] / Vi estas la sinjoro de ĉio, kiu laciĝas por ĉiuj [...] / Vi ankaŭ vivigas la plej malproksimajn landojn...” Komparu la antaŭajn versoj kun la tria strofo de la Preĝo de Zamenhof: “Homaron Vi kreis perfekte kaj bele, / sed ĝi sin dividis batale; / popolo popolon atakas kruele, / frat’ fraton atakas ŝakale. / Ho, kiu ajn estas Vi, forto mistera, / aŭskultu la voĉon de l’ preĝo sincera, / redonu la pacon al la infanaro / de l’ granda homaro!”

5. Konkludo

Alia poeta kreado de Zamenhof, *Al la frat’oj* (1889), iu speco de framasona kanto en la stilo de Goethe,¹⁹ levigas la temon de la lumo, la kontraŭstaro de vekigo-kvieto, la valoro de ‘laboro,’ ŝajne neglektita en la Preĝo, sed certe amata de Framasonado²⁰ kaj ankaŭ de Akenatono: “Forte ni staru, frat’oj amataj, / por nia sankta afero! / Ni bataladu kune tenataj / per unu bela espero! / / Regas ankoraŭ nokto sen luno, / la mondo dormas obstine, / sed jam leviĝos baldaŭ la suno, / por lumi, brili senfine. / / Veku,

¹⁹ Vidu ankaŭ la sekcio “Logejo” de liaj poemoj (J.W. Goethe, *Gedichte. Ausgabe letzter Hand 1827*, red. de M. Holzinger, Berlino: Aufbau: 1960 = North Charleston: CreateSpace: 2013), el kiuj mi elektas la plej signifajn versojn: “Heil uns! Wir verbundene Brüder / Wissen doch was keiner weiß; / Ja, sogar bekannte Lieder / Hüllen sich in unsern Kreis” (“Verschwiegenheit” 17-20) “Saluton al ni! Ni solidaraj frat’oj / scias tion, kion neniu scias; jes, eĉ konataj kantoj / kaŝiĝas en nia rondo.” “Nun auf und laßt verlauten / Ihr brüderlich Vertrauten! / Wie ihr geheim verehret / Nach außen sei’s gekehret! / Nicht mehr in Sälen / Verhalte der Sang. / [...] / Die Plage zu vergessen, / Das Gute zu ermessen, / So aufgereggt als treulich / So treusam wie erfreulich / Stimmet zusammen / In herzlichem Sang!” (“Schlussgesang” 25-30 kaj 49-54) “Venu do, lasu la anoncon resonadi / ho vi, frat’aj amikoj! / kiel vi sekrete honoras / faru ĝin ekstere! / Ne plu en la ĉambroj / estu eksilentigita la kanto. [...] Forgesu la malĝojon, / mezuru la bonon, / tiel motivite kiel fidelaj, / tiel lojale kiel ĝojaj / kune kantante / en kanto de amo!” Vidu ankaŭ la temon de frateco en la poemo “Bankeda nokto” (*Banquet Night*) de Rudyard Kipling (1926), kiu instigas la kunvenantojn forgesi siajn profanajn zorgojn, por ke ili povu ĝui la fratan kompanion. La unua strofo estas tiel: “‘Once in so often,’ King Solomon said, / Watching his quarrymen drill the stone, / ‘We will curb our garlic and wine and bread / And banquet together beneath my Throne, / And all Brethren shall come to that mess / As Fellow-Craftsmen-no more and no less’.”

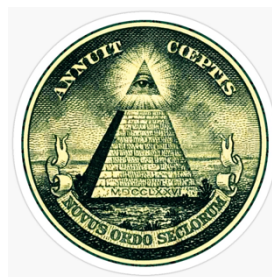
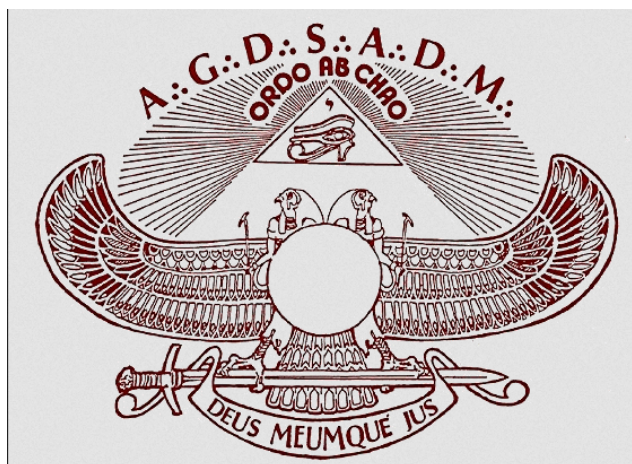
²⁰ En sia lasta konversacio la 11-an de marto 1832, Goethe konfidis al sia helpanto J.P. Eckermann, ke li estis preta “[to] revere the Sun [...] for he is likewise a manifestation of the highest Being, and indeed the most powerful which we, the children of the earth, are allowed to behold [...] I adore in him the light and the productive power of God; by which we all live, move, and have our being we, and all the plants and animals with us” (Hornung 2001a: 85, citaĵo el *Conversations with Eckermann: Being Appreciations and Criticisms on Many Subjects*, Washington [DC]: Dunne: 1901).

ho veku, veku konstante, / ne timu ridon, insulton! / Voku, ho voku, ripetadante, / ĝis vi atingos aŭskulton! / / [...] / / Iras senhalte via laboro / honeste kaj esperante? / Brulas la flamo en via koro / neniam malfortiĝante? / / [...] / / Glora la celo, sankta l' afero, / la venko – baldaŭ ĝi venos; / levos la kapon ni kun fiero, / la mondo ĝoje nin benos. / / Tiam atendas nin rekompenco / la plej majesta kaj riĉa: / nia laboro kaj pacienco / la mondon faros feliĉa!” La vortoj de Akenatono: “Kiam vi ripozas for de la okcidenta horizonto, / la mondo estas subakve, en la simileco de morto. / La dormantoj estas en siaj ĉambroj / kun sia kapo vualita, kaj la okuloj ne vidas unu la alian. [...] / / Tamen, matene, jen vi estas supre super la oriento / kaj vi brilas kiel la suno en la tago; / vi forpelas la mallumon kaj elĵetas viajn radiojn. / La Du Terajnoj festas ĉiun tagon, / la homoj estas vekitaj...”

La lasta strofo de la Preĝo eble estas la plej plena de ezoterika spirito, ĝis la punkto, kie ĝi estis forigita el la originala publikigo. Ĝi reafirmas la koncepton de unueco en diverseco, kiu denove resonas en la poeta instruado de Akenatono (“Vi estas unika kiam vi leviĝas, / en ĉiuj formoj de via aspekto kiel vivanta Aten, / brilanta kaj briletanta, / malproksime kaj proksime...”): “Kuniĝu la fratoj, plektiĝu la manoj, / antaŭen kun pacaj armiloj! / Kristanoj, hebreoj aŭ mahometanoj / ni ĉiuj de Di’ estas filoj. / Ni ĉiam memoru pri bon’ de l’ homaro, / kaj malgraŭ malhelpoj, sen halto kaj staro / al frata la celo ni iru obstine / antaŭen, senfine.”

Ne ekzistas direkta pruvo ke Zamenhof estis fakte konscia pri la egipta tradicio,²¹ sed la koincidoj estas tiel konvinkaj, ke estas malfacile ne pensi almenaŭ pri nereakta reakiro, eble tra Framasonado, se ne tra la pli ĝenerala etika-universalisma humoro disvastigita dum la 19-a jarcento. Tamen, la egiptaj radikoj de la tuta idealinstalaĵo de la kreinto de Esperanto estas videblaj kaj agas kiel plia pruvo pri la signifo de la antikvaj kulturoj por pli atentaj kaj konsciaj interpretoj de niaj nuna tempoj kaj iliaj historio kaj kultura evoluo.

²¹ Kontraŭe, sugestoj pri la scio de Zamenhof pri la klasika antikveco estas esploritaj de Astori 2018.

Figuro 1: maldekstre, la radianta Lumo: supre, la Suno de Akenatono (Ŝtona reliefaĵo el la Amarna epoko), malsupre la esperanta Stelo (poŝtkarto el la unua jaroj de la dudeka jarcento); dekstre, la framasona Okulo: supre, la emblemo de la Rito de Misraim kaj Memphis, malsupre: super piramido sur la usondolaraj biletoj [bildoj haveblaj en libera aliro rete].

Bibliografio

- Aldred, Cyril. 1996. *Akhenaten. King of Egypt*. London: Thames & Hudson.
- Anderson, James. 2000. *Le Costituzioni dei Liberi Muratori 1723*, ed. by Giuseppe Lombardo Brenner. Cosenza: Bastogi.
- Assmann, Jan. 1997. *Moses the Egyptian. The Memory of Egypt in Western Monotheism*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Astori, Davide. 2008a. "E non si parlerà di politica né di religione. La lingua è solo uno strumento di comunicazione? À rebours per un recupero delle idealità dell'iniziatore della *Lingvo Internacia*." *L'Esperanto, numero speciale* (Milano: FEI).

- Astori, Davide. 2008b. “Pianificazione linguistica e identità: il caso emblematico dell’esperanto.” *Metabasis* 5. www.metabasis.it.
- Astori, Davide. 2009. “Se non fossi ebreo... Qualche nota per una riflessione sul rapporto fra ebraismo ed esperanto.” In: Louis-Christophe Zaleski-Zamenhof, *Via Zamenhof*, 5-10. Firenze: Giuntina.
- Astori, Davide. 2010a. “Comunicazione internazionale e libero pensiero: Esperanto tra pianificazione linguistica e religiosa / Internacia komunikado kaj libera penso: Esperanto inter lingvistika kaj religia planado.” *Interlingvistikaj Kajeroj* 1/2: 154-93.
- Astori, Davide. 2010b. “Esperanto kaj framasonismo.” *Homarane* 1: 185-91.
- Astori, Davide. 2011a. “Esperantujo. Uno strumento di comunicazione e di comprensione interculturale tra religioni e popoli diversi.” *Prometeo* 114: 102-111.
- Astori, Davide. 2011b. “La Zamenhofa revo inter lingvistika kaj religia planado: interpopola dialogo kaj tutmonda interkompreno per Esperanto kaj homaranismo.” In: *Aktoj de IKU Internacia Kongreso Universitato, 64a Sesio (23-30 julio 2011)*, edited by Amri Wandel, 73-83. Rotterdam: UEA = “Beletra Almanako” 12 (October 2011), 156-166.
- Astori, Davide. 2016a. *Quale/i lingua/e per l’Europa? Alcune riflessioni tra pianificazione, creatività, economia e diritti linguistici*. Parma: Bottega del Libro.
- Astori, Davide. 2016b. “Gli ideali zamenhofiani di inizio Novecento, in Esperanto e UNESCO. A 60 anni dalla Risoluzione di Montevideo.” *L’esperanto*, special issue. Milano: FEI, 3-8.
- Astori, Davide. 2017. *La proposta homaranista*, in: *Esperanto e spiritualità*, edited by Davide Astori, 29-35. Milano: FEI.
- Astori, Davide. 2018. “‘Ho, mia kor’: Lazar Lutwik Zamenhof fra Archiloco e Shakespeare.” *Parole Rubate / Purloined Letters* 17: 141-149.
- Astori, Davide, Federico Gobbo, Carlo Minnaja e Giorgio Silfer. 2009. “La visione ideale di Zamenhof.” In: *Le grandi personalità dell’Unesco: Lazzaro Ludovico Zamenhof. Antologia*, edited by Carlo Minnaja, 13-39. Milano: FEI.
- Astori, Davide e Nicola Reggiani. 2012. *Esperanto 125*. Milano: FEI, <http://www.trapassatoefuturo.it/125>.
- Clavel, François-Timoléon Bègue. 1843. *Histoire pittoresque de la FrancMaçonnerie*. Paris: Pagnerre.
- Di Bernardo, Giuliano. 2002. *Filosofia della massoneria. L’immagine massonica dell’uomo*. Venezia: Marsilio.
- Gamba, Casimiro. 2017. *L’Esperanto “nascosto”. Il progetto del Majsto Zamenhof a cent’anni dalla morte*. Catania: Bonanno.
- Gobbo, Federico. 2005. *La filosofia morale di Ludwik Lejzer Zamenhof per il nuovo millennio*. <http://erwhon.ticonuno.it/primavera2005/zamenhof.htm>.
- Hornung, Erik. 2001a. *Akhenaten and the Religion of Light*. Ithaca, NY-London: Cornell University Press [Echnaton: Die Religion des Lichtes, Düsseldorf-Zürich: Artemis Verlag: 1995].
- Hornung, Erik. 2001b. *The Secret Lore of Egypt: Its Impact on the West*. Ithaca, NY-London: Cornell University Press [Das esoterische Aegypten, München: Beck].

- Jacob, Margaret C. 2006. *The Radical Enlightenment: Pantheists, Freemasons and Republicans*. Santa Ana, CA: Cornerstone Books.
- Jacq, Christian. 1998. *La Massoneria. Storia e iniziazione*. Milano: Mursia [orig.: *La franc-maçonnerie. Histoire et initiation*. Paris: Laffont : 1998].
- Jacq, Christian. 2006. *W. A. Mozart : La Flute enchantée, rituel maçonnique. Présentation, traduction et commentaires de Christian Jacq*. Paris : Maison de Vie.
- Maimon, Nahum Slousc. 1977. “Nahum Slousc: La forgesita pioniro.” *Esperanto* 70: 131-132.
- Marti, Alain. 2003. *Des hérésies maçonniques à l’histoire de la langue universelle de Francs-Maçons*. Gènevè: Slatkine.
- Moramarco, Michele. 1995. *Nuova enciclopedia massonica*. Roma: Bastogi.
- Moramarco, Michele. 2018. “Rabbi Hillel e Zamenhof: aspetti sacrali dell’Esperanto.” In: *Achille Tellini. Uomo di scienza, cultura e utopia nell’Italia del Primo ’900. Atti del convegno (Bologna, 26 nov. 2016)*, edited by Ivan Orsini, 21-26. Bologna: Gruppo Esperantista Bolognese “A. Tellini.”
- Moro, Caterina. 2011a. *I sandali di Mosè. Storia di una tradizione ebraica*. Brescia: Paideia.
- Moro, Caterina. 2011b. “Mosè erede al trono d’Egitto nelle fonti giudeo-ellenistiche.” *Aegyptus* 91: 239-252.
- Rašić, Nikola. 1994. *La rondo familia. Sociologiaj esploroj en Esperantio*. Pisa: Edistudio.
- Reggiani, Nicola. 2016. “La engaĝiĝo de Mario Dazzini: eduki al integriĝo inter lingua sentemo kaj homama vokiĝo.” *L’esperanto* 1/4: 11-14.
- Reggiani, Nicola. 2019°. “Parlare con la Natura. Dal monolinguisimo aureo primordiale alla Lingua degli Uccelli.” In: *Natura che m’ispiri. Alcuni percorsi letterari, linguistici, archeologici, geografici*, edited by Stefania Voce, 133-156. Bologna: Pàtron.
- Reggiani, Nicola. 2019b. “Zamenhof, l’esperanto e l’idea della lingua universale.” In: *A Ludwik Zamenhof nel centenario della morte. Atti del Convegno (Roma, 11 dicembre 2017)*, edited by Beatha Brózda, 29-40. Roma: Accademia Polacca delle Scienze.
- Reinhold, Carl Leonhard. 2011. *I misteri ebraici, ovvero la più antica massoneria religiosa*. Macerata: Quodlibet.
- Romeo, C. 2000. Review of Anderson 2000. *Hiram* 3.
<http://www.grandeoriente.it/riviste/Hiram/2000/03recensioni.htm>.
- Santoro, Vincenzo Maria. 2003. “Le “Costituzioni” di Anderson del 1723.” In: *Sarastro e il serpente verde. Sogni e bisogni di una massoneria ritrovata*, edited by Giovanni Greco and Davide Monda, 85-94. Bologna: Pendragon.
- Waringhien, Gaston (ed.). 1970. *Plena Ilustrita Vortaro de Esperanto*, s.l.: Sennacieca Asocio Tutmonda.
- Zamenhof, Ludwik Lejzer. 1929. *Originala Verkaro de L.L. Zamenhof*, ed. Johannes Dietterle. Leipzig: Hirt & Sohn.

Nicola Reggiani teaches Papyrology at the University of Parma. His main research topics focus on the edition of unpublished Greek papyri from Graeco-Roman Egypt, the materiality of the Greek medical papyri, digital papyrology, and the contemporary reception of ancient Egyptian cultural themes.
He can be contacted at: nicola.reggiani@unipr.it